

İkili İlişkiler Çerçevesinde
BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GÖÇLER VE GÖÇ SONRASI İSKÂN
MESELESİ (1923-1938)*

Yrd.Doç. Dr.Hikmet ÖKSÜZ**

1.Giriş

Türkler tarihsel süreçte göç olgusuyla çok sık karşı karşıya gelmiştir. Bu süreç içerisinde bazı zaman dilimleri vardır ki, bunlar Türk Milleti ve onun kurmuş olduğu devletler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. İleri yürüyüşlerin ve yeni yurtlara ulaşmanın habercisi olan serhad, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geri dönüşün habercisi durumuna geçmiştir¹. Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesine bağlı olarak özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında kaybedilen topraklardan anavatana doğru göçler hız kazanmıştır. 93 Harbi ile başlayan, Balkan Savaşları ile devam eden göç dalgaları Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda millî nitelikli yeni bir Türk devletinin oluşumunu hazırlayan şartlarda önemli bir paya sahiptir².

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Balkanlar'dan gelen göçmenlerin iskânı ve bu durumun sosyo-ekonomik boyutu büyük öneme sahiptir. Gerek zorunlu göçlerde, gerek Lozan'da esasa bağlanan Mübadele'de ve gerekse daha sonraki dönemlerde meydana gelen iskânlı ve serbest göçlerde Türkiye coğrafyasından pek çok bölge nasibini almıştır.

Biz bu çalışmamızda Balkan coğrafyasındaki siyasî gelişmeleri de göz önünde tutarak 1923-1938 yılları arasında Balkanlar'dan gelen göçmenlerin sayısal boyutunu ve nasıl iskân edildiğini, konuyla ilgili daha önceden yayınlanmış eserler ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki Bakanlar Kurulu Kararları çerçevesinde inceleyeceğiz.

* "Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi 1923-1938", başlığı altında VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (8-12 Kasım 1999, İstanbul)'ne sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** KTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980, s.28.

² Balkanlar'dan büyük göçler 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile hız kazanmıştır: 1870 ile Birinci Dünya Savaşı arası yıllarda gelen toplam göçmen sayısı yapılan tahminlere göre bir milyon kadardır. Bir milyon göçmenin dökümü: Osmanlı Rus Savaşı (1877-78): 400.000; 1912-13 Balkan Savaşları : 117.350; Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılları (1914-15): 120.550; 1920: 414.000. Gülten Kazgan, "Millî Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 30, Ekim 1970-Eylül 1971, s.315, Dipnot 9.; Osmanlı Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik göçler hakkında geniş bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, C. I-III, Ankara 1968.; Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: 1, İstanbul 1980. s 137-190.; Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-**

2.Yunanistan'dan Göç (Nüfus Mübadelesi)

30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan Türkiye ile Yunanistan arasındaki "Mübadele Sözleşmesi"ne göre³: Yunanistan'daki Müslüman azınlık ile, Türkiye'deki Ortodoks Rum azınlık

mübadele edilecekti. Aynı sözleşmenin ikinci maddesine göre, İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanlar değişim dışı tutulacaklardı. İkinci maddeye göre, İstanbul Ortodoks Rum Ahalisi'nden kastedilen, 1912 kanunu ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye sınırları içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) bulunanlar; Batı Trakya Müslüman Ahalisi'nden kastedilen ise 1913 Bükreş Antlaşması ile saptanan sınıırın doğusunda yerleşmiş olanlardı⁴. Sözleşmede kullanılan "göçmenler" terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktaydı (madde 3).

Sözleşme gereği kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu⁵ çalışmalarına Ekim 1923'te başlamış, bunu takip eden bir yıl içinde önemli bir engelle karşılaşmadan bir kısım Rum ve Türk halklarının mübadelesini sağlamıştır⁶. Ancak, 19 maddelik bu sözleşmenin ikinci maddesinde geçen "etablis" kelimesinin taraflarca farklı şekillerde yorumlanması⁷ değişim

1896), Ankara 1994.; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.

³ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Takım 2, Cilt 2, Ankara 1973, s.89-95.

⁴ Sina Akşin-Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)", *Balkanlar* (OBİV Yayını), İstanbul 1993, s.119.

⁵ "Madde 11'de: İş bu sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık süre içinde, bağıtlı yüksek tarafların her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nce seçilecek üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun başkanlığını tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır. Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, Alt Komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır." Meray, a.g.e., Takım 2, Cilt 2, s.92.

⁶ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara 1990, s.56.; Bu zaman zarfındaki göçler ve göçmen sorunları için bkz: Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Atatürk Yolu*, A.Ü. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Mayıs 1990, Sayı 5, Cilt 2, s.49-69.; Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s.241-276.; Kasım 1923 yılında 20.000 nüfus gelmişti. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Belge tarih sayısı: 11.11.1923/34 Arşiv dosya no : 0.30.18.1.1/08.39.14.; Karma Komisyonca 1924 yılı Mayıs ayına kadar Türkiye'ye 147.000 kişinin sevk edileceği Türk Hükümeti'ne bildirilmişti. *BCA*, 21.11.1923/49-0.30.18.1.1/08.40.14.

⁷ «Venizelos Lozan Antlaşması metnine "resident" yerine "etablis" sözcüğünü koydurmuştu. "resident" ikamet eden, "etablis" yerleşmiş demektir. Devletler hukukunda "resident" tanımlanmış bir terimdi. "etablis" sözcüğü ise yorumlara yol açtı. Yunanlılar anlam belirsizliğini yıllarca sömürdüler.», Feridun Ergin, *K. Atatürk*, İstanbul 1984, s.204.

sırasında ortaya çıkan sorunların kesin çözümünü 10 yıl geciktirmiştir⁸. Bu madde, karma komisyonun Türk ve Yunan üyeleri tarafından şu şekilde yorumlanmaktaydı:

Balkan Savaşlarının başlamasından itibaren, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Anadolu'nun çeşitli yörelerinden, yani mübadeleye dahil olan bölgelerden pek çok Rum İstanbul'a göç etmişti. Bunlar üçüncü madde gereğince mübadeleye tabi tutulacak kimselerdi⁹. Türkiye bunları da mübadeleye tabi tutmak istemekte ve bu sebeple de "etablis" durumunun veya "yerleşmiş olmanın" ispat edilmesi gerektiğini, bunun ise ancak, 14 Ağustos 1914 tarihli Nüfus Kanunu'na göre, İstanbul'un nüfus siciline yazılmış olmakla mümkün olabileceğini ileri sürmekteydi¹⁰.

İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla Rum bırakmak isteyen Yunanistan ise maddeyi 30 Ekim 1918 tarihinden önce şu veya bu şekilde İstanbul'da bulunan Rumlar şeklinde anlıyor¹¹, antlaşmada Türk ve Yunan kanunlarına bu konuda bir atıf yapılmadığına göre "etablis" kelimesinin herhangi bir kanuna bağlı olmaksızın antlaşmanın metnine ve ruhuna uygun olarak yorumlanmasını istiyordu¹². Taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'ndan görüş istendi. Divan 21 Şubat 1925 tarihinde şu şekilde bir görüş bildirdi:

1. "Sakin bulunmuş" (etablis) deyimini daimilik vasfını taşımakta ve bir oturma ile beliren fiilî bir durumu ifade etmektedir.

2. "İstanbul'un Rum Ahalisi" deyimini ile kastedilen şahısların antlaşma gereğince "sakin bulunmuş" sayılmaları ve mübadele dışında bırakılmaları için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tesbit edilen Belediye sınırları içinde bulunmaları, ayrıca oraya her ne şekilde olursa

⁸ Mahmut H. Şakiroğlu, "Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahalî Değişimine Ait Tarihi Notlar", **Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, Ankara 1985, s.227; Etablis kelimesinin yorumlanması ile ilgili Karma Komisyonunda çıkan görüş ayrılıkları üzerine Karma Komisyonun Türk Heyeti Başkanı Dr. Tevfik Rüştü Bey 13 Eylül 340 (1924) tarihli önergesi ile Bakanlar Kurulu'ndan görüş istemiş ve Bakanlar Kurulu görüşünü 14 Eylül 340 (1924) tarihinde bildirmiştir. **BCA**, 14.9. 1924/881-0.30.18.1.1/11.437.

⁹ Yunanistan ile imzalanan Mübadele Sözleşmesi'nin ikinci maddesi gereğince İstanbul Belediye sınırları içinde "yerleşmiş" Rum Ortodoks halkın diğerlerinden ayrılması için İçişleri ve Mübadele Bakanlıkları'nın hazırlamış oldukları talimatname Bakanlar Kurulu'nun 10.2.1924 tarihinde yapmış olduğu toplantıda kabul edilmişti. **BCA**, 10.2. 1924/252.102/33-0.30.18.1.1/8.51.16.

¹⁰ Kâmurân Gürün, "Türk-Yunan İlişkileri ve Lozan Antlaşması", **Atatürk Türkiyesi'nde Dış Politika Sempozyumu**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984 s.37.

¹¹ Gürün, **a.g.m.**, s.37.

¹² Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, s.57.; Akşin-Fırat, **a.g.m.**, s.119.

olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve orada daimi olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekmektedir¹³.

Ancak, bu görüş de sorunun çözümüne katkıda bulunamadı ve iki ülke arasında ilişkiler gerginleşti. Yunan Hükümeti Batı Trakya'da Müslüman Türk halkının, Türk Hükümeti de İstanbul'daki Ortodoks Rum halkının mallarına el koydu¹⁴.

Bu gergin atmosfer devam ederken Patrik sorunu ortaya çıktı¹⁵. Patrik sorununun çözümlenmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler yumuşama sürecine girdi ve 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da bir antlaşma imza edildi¹⁶. Buna göre, Yunanistan'da bulunan ve Müslüman Türklere ait olan malların tarafsız bir komisyonun saptayacağı fiyat üzerinden Yunan Hükümeti'nce satın alınacağı, Türkiye'de bulunan ve Ortodoks Rumlara ait olan malların ise sahiplerine geri verileceği karar altına alındı¹⁷.

"Ahalî Mübadelesi" sorunu, Türk-Yunan ilişkilerinde belirli bir gerginliğe yol açmış olup, Yunanistan'ın "Anadolu macerasında" uğradığı yenilgiyi hazmedememesi¹⁸ yüzünden 1926 Antlaşması ve elçi teatisine rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler 1930'a kadar dostane olmaktan uzak kalmış, hatta 1929 yılında savaşın eşiğine bile gelinmişti¹⁹. Ancak, 1930'a gelindiğinde, iki devlet arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine yardım eden etmenler ortaya çıkmıştır²⁰. Savaşın ne büyük acılara ve felaketlere yol açtığını tecrübe etmiş olan Venizelos'un yeniden iktidara gelmesi ve beraberinde başlatmış olduğu uzlaşma çabaları, Bulgaristan'ın revizyonist politikası iki ülkeyi bir birine yaklaştırmıştır²¹. Türk-Yunan uzlaşmasını hazırlayan bir başka etmen de, Atatürk'ün izlemeye başlayacağı Balkan Politikası için Yunanistan ile uzlaşmayı ilk adım olarak görmesidir²². Bu gelişmelerin sonucunda, 10 Haziran 1930'da²³ bir

¹³ Gönübol-Sar, a.g.e., s.57.

¹⁴ Akşin-Fırat, a.g.m., s.119.

¹⁵ Patrik sorunu ortaya çıktığında TBMM'de hararetili tartışmalar yapılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz: TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, *Türkiye İş Bankası Yayınları*, Ankara 1985, s.464-482.

¹⁶ *Resmî Gazete*, 15 Mart 1927, No: 576.

¹⁷ Akşin-Fırat, a.g.m., s.119.

¹⁸ Yunanistan'ın Küçük Asya macerası hakkında geniş bilgi için bkz: Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askerî Semineri*, Ankara 1986, s.407-424.

¹⁹ Gönübol-Sar, a.g.e., s.58-59.

²⁰ Ş. Sina Gürel, "Türk Dış Politikası (1919-1945)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.523.

²¹ Gönübol-Sar, a.g.e., s.59-60.; Gürel, a.g.m., s.523.; Gürün, a.g.m., s.39.

²² Gürel, a.g.m., s.523.

²³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt 1 (1920-1945), Ankara 1989, s.391.

antlaşmaya varılarak, yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, bütün İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri, Ahali Mübadelesi dışında bırakıldı.

1923-1938 yılları arasında Yunanistan'dan "Mübadiil" olarak Türkiye'ye 384.000 kişi gelmiştir²⁴.

Mübadele ile Türkiye'ye getirilen göçmenlerin iskân işlemlerini yürütmek üzere 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu ve 8 Kasım 1923'te de Mübadele İmar ve İskân Kanunu kabul edildi²⁵.

Kasım 1923'te başlatılan göçmen naklinde demir ve deniz yolları kullanılacaktı. Bu çerçevede Bakanlıkla Seyr-i Sefâin İdaresi ve diğer Türk vapur sahipleriyle önce sözlü bir mukavele projesi kararlaştırılmış, ancak daha sonra Seyr-i Sefâin İdaresi ve vapur sahipleri buna itiraz ettiler. Bunun üzerine yapılan uzun görüşmelerin sonunda itiraz edilen noktalarda mutabakat sağlanmış²⁶, ayrıca mukaveleyi imzalayan Türk vapurcularına içinde buldukları zor duruma ve yardımlarına karşılık olarak yeni vapur almak için 50 bin liraya kadar avans verilmesi kararlaştırılmıştır²⁷. Yapılan anlaşmadan sonra 17 vapur ile göçmenlerin Türkiye'ye nakillerine başlandı. Yunanistan'da Selânik, Kavala limanları ile Girit Adası'ndaki Hanya, Kandiye ve Resmo limanları bindirme; Türkiye'de ise İstanbul, Samsun, İzmir, Antalya ve Mersin limanları çıkarma iskelesi olarak belirlendi²⁸. Bu arada muhacirlerin iskânı için Türkiye'de on yerleşim alanı tesbit edilmişti²⁹.

Birinci Alan : Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum.

İkinci Alan : Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.

²⁴ Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, Ankara 1962, Ek tablo: 2.

²⁵ Çapa, a.g.m., s.52.

²⁶ BCA, 3.2.1924/230-0.30.18.1.1/08.50.14.

²⁷ BCA, 3.2.1924/231-0.30.18.1.1/08.50.15. ; Bu kararnameye 5 Nisan 1925'te yapılan bir ekle muhacir nakliyatında görev almış Yeni Türkiye Şirketi namına Nâfi, Rize vapuru sahibi Sofuzâde Sûdî, İttihâd-ı Seyr-i Sefâin Şirketi namına Meclis-i İdare Reisi Eyyub Sabri ve Giritli Mustafa Râşit Beylere yeni vapur almak ve muhacir nakliyat bedeline karşılık olmak şartıyla verilen avansları adı geçen şirketler muhacir nakliyat işlemlerin son bulmasına kadar dolduramamışlardır. Bunun üzerine şirketlerin geri ödeme yapması gerekmekteydi. Ancak, Hükümet Türk deniz ticaret filosunu geliştirmek maksadıyla borçlulara faizsiz ve eşit taksitlerle 6 ay zarfında ödeme kolaylığı sağlamıştır. BCA, 5.4.1925/1775-0.30.18.1.1/13.22.07.; 1923 bütçesinden vapur alınması amacıyla 600.000 lira ve 1924 bütçesinden 120.800 lira Seyr-i Sefâin İdaresi'ne ödeme yapılmıştı. Bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, İstanbul 1995, s.93.

²⁸ Çapa, a.g.m., s.51-52.; Arı, a.g.e., s.78.

²⁹ Arı, a.g.e., s.52-53.

Üçüncü Alan : Balıkesir.

Dördüncü Alan : İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon.

Beşinci Alan : Bursa.

Altıncı Alan : İstanbul, Çatalca, Zonguldak.

Yedinci Alan : İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.

Sekizinci Alan : Antalya, Isparta, Burdur.

Dokuzuncu Alan : Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.

Onuncu Alan : Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş.

İskân müşkilâtını hafifletmek için Trakya'ya azami 100.000 muhacirin yerleştirilmesi kararlaştırıldı³⁰. Kasım 1923'te başlayan mübadele işlemleri 1924 yılının sonlarına doğru büyük ölçüde tamamlandı.

Türkiye'ye getirilen mübadele göçmenleri Edirne, Balıkesir, İstanbul, Bursa, Kırklareli, Samsun, Kocaeli, İzmir, Niğde ve Manisa'da yoğun olmak üzere Türkiye'nin pek çok kentine yerleştirildiler³¹. Arı'nın kuşkulu baktığı Devlet İstatistik Enstitüsü'nün rakamlarına göre mübadele göçmenlerinden 40.041'i Edirne'ye, 33.138'i Balıkesir'e, 32.075'i Bursa'ya, 22.237'si Tekirdağ'a, 32.773'ü İstanbul'a, 31.867'si İzmir'e, 19.920'si Kırklareli'ne, 16.277'si Samsun'a, 15.530'u Kocaeli'ne, 15.668'i Niğde'ye ve 11.872'si Manisa'ya yerleştirildi³².

Çapa'nın araştırmasında ise mübadelenin son bulmakta olduğu Kasım 1924'e kadar Trakya'da 73.502, İstanbul'da 35.332'i, İzmit'te 26.578, Balıkesir'de 38.925, Bursa'da 26.204, İzmir'de 65.524, Antalya'da 6.179, Konya'da 29.189, Adana'da 20.856, Erzurum ve Erzincan'da 1.100 ve Samsun'da 38.076 kişinin yerleştirildiği; Samsun'da 12.806, Adana ve İzmir'de ikişer bin kişinin henüz iskân edilmemiş bir vaziyette bulunduğu belirtilmektedir³³.

Göçmenler öncelikle iskân mıntıklarındaki emvâl-i metrûkelere (terkedilmiş mallar) yerleştirileceklerdi. Ancak, Rumlar'ın boşaltmış oldukları evlerin büyük çoğunluğu oturulamayacak halde olduğu için Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nca bir taraftan harap evler tamir edilirken, diğer yandan yeni evlerin yapımına girişildi. Bu çerçevede 1924 yılının sonlarına kadar Samsun, İzmir, Bursa, İzmit, Antalya ve Adana'da 14 "numûne köy" inşa

³⁰ BCA, 3.8.1924/753-0.30.18.1.1/10.37.10.

³¹ Arı, a.g.e., s.113.

³² Arı, a.g.e., s.113.

edildi. Ayrıca Samsun, İzmir, Bursa, İzmit, Antalya, Adana, Afyon, Manisa, Bafra, Çarşamba, Tokat, Çorum, Yozgat ve Amasya'da 6.903 "iktisadi ev" in inşaatına başlandı³⁴. Bunlardan başka Adana'ya gönderilen çiftçi muhacirler için mahallince "hoğ" tabir edilen meskenlerden 800 adet inşa edilmesine karar verildi³⁵. Ancak, yukarıda belirtilen türden evlerin yapımı esnasında bir takım sıkıntılar yaşandı. İnşaatlar ihale usulüyle yaptırılmak istenmiş, bu yönde talep olmayınca bu sefer de pazarlık esasına göre yaptırılması yoluna gidilmiştir³⁶. Diğer yandan sıtma hastalığı nedeniyle inşaatları yapmakla görevli ustaların mahallerini terk etmeleri yüzünden Ökse, Çırağman, Cenik, Çınarağıl ve Usarağaç "numûne köy" inşaatları zamanında tamamlanamadı³⁷. Bu türden aksamalara rağmen 1925 yılının sonlarına gelindiğinde göçmenlerin mesken sorunu büyük ölçüde çözüme kavuşturuldu.

Mesken sorunu ile birlikte çözüme kavuşturulması gereken diğer bir sorun göçmenlerin üretici hale getirilmesi noktasında toplanmaktaydı. Bu amaçla yukarıda belirtilen on merkeze yerleştirilecek olan göçmenler için Bakanlar Kurulu'nca kura usulü ile ve bir aile ortalama beş kişi kabul edilerek aşağıdaki gibi arazi taksimi uygun görülmüştür.

Verimliliği, Büyük Şehirler, İskeleler ve Tren İstasyonlarına yakınlık derecesine göre :

Asgari (Dönüm)	Azami (Dönüm)
50	75
75	100
100	140

³³ Çapa, a.g.m., s.67.

³⁴ Çapa, a.g.m., s.67.

³⁵ BCA, 7.9.1924/860-0.30.18.1.1/10.42.16.

³⁶ BCA, 11.5.1926/3582-0.30.18.1.1/19.32.01.; 28.5.1928/6694-0.30.18.1.1/29.35.09.; 10.6.1928/6723-0.30.18.1.1/29.36.18.; 26.12.1928/7492-0.30.18.1.1/01.11.01;

³⁷ BCA, 30.9.1925/2604-0.30.18.1.1/15.63.20.

TÜTÜN YERLERİ	Asgari (Dönüm)	Azami (Dönüm)
Birinci Derece Tütün Yetiştirilen Arazi (Samsun-Bafra)	12	15
İkinci Derece Tütün Yetiştirilen Arazi (İzmir-İzmit)	15	20
SEBZE BAHÇELERİ	Asgari (Dönüm)	Azami (Dönüm)
Büyük Şehir ve Çevarı	5	10
Uzak Yerler	10	15
BAĞ	Asgari (Dönüm)	Azami (Dönüm)
Birinci Derece Üzüm Yetiştirilen Arazi (İzmir)	6	10
İkinci Derece Üzüm Yetiştirilen Arazi	10	15
ZEYTİNLİK	Asgari (Ağaç Adeti)	Azami (Ağaç Adeti)
Birinci Derece Zeytin Yetiştirilen Yerler	100	120
İkinci Derece Zeytin Yetiştirilen Yerler	120	150
Üçüncü Derece Zeytin Yetiştirilen Yerler	150	200

Bunların dışında portakallık, limonluk ve dutluk arazi için yerel gelenekler de dikkate alınarak beş kişilik bir ailenin ihtiyacını karşılayacak bir arazi taksimi ve dağıtımına yoluna

gidildi. Geçimi yalnızca dutluklarla sınırlı bulunan 5 kişilik bir aileye en çok 10 dönümlük dut veriliyordu. Nüfusu beşten fazla olan her nüfus için, şu miktarda arazi ve ağaç verilmekteydi: Birinci derecede verimli araziden 8-10, ikinci derecede verimli araziden 10-15, üçüncü derecede verimli araziden 15-20, tütün arazisinden 2-3, bağlardan ve bahçelerden 1,5-3 dönüm, zeytinliklerden de 20-30 ağaç. Aile içindeki nüfus beş kişiden az olduğu zaman, noksan her nüfus için yukarıdaki oranın yarısı ölçüsünde ağaç ve arazi verilmesi ve planlanan miktardan düşülmesi esası kabul edilmişti³⁸.

Bunların dışında göçmenleri üretici duruma getirebilmek için tarım alet ve hayvanları ile birlikte tohumluk gibi yardımlarda da bulunuldu. Arı'nın İskân Tarihçesi'ne dayanarak vermiş olduğu rakamlara göre; göçmenlerden tarımla uğraşanlara 7.618.000 kilo tohumluk zahire türü, 27.501 adet pulluk, 41.253 adet çeşitli tarım araç gereci, 12 adet traktör, 19.070 kilo kükürt ve göztaşı, 22.994 baş çift hayvanı dağıtılmıştı. Doğrudan araç-gereç değil de "nakit"

³⁸ BCA, 6.7.1924/732-0.30.18.1.1/10.33.20.; Düstur, V, s.650-653'den naklen Arı, a.g.e., s.136-137.

olarak göçmenlere verilen paranın tutarı ise 15.238 lira idi³⁹. Bunların dışında sanatkâr muhacirlere de sonradan geri ödenmek şartıyla araç-gereç ve sermaye yardımı da bulunuldu⁴⁰.

Uygulamada bir takım zorluklar yaşandıysa da yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere göçmenleri üretici hale getirebilmek için dönemin zor şartlarına rağmen oldukça planlı ve titiz bir çalışma yürütüldü.

Mübadele yoluyla Türkiye'ye gelen göçmenlerin bölgesel olarak yerleşim dağılımlarına baktığımızda Marmara, Ege, Karadeniz, İç Anadolu, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu şeklinde bir sıralamayla karşılaşıyoruz⁴¹.

3. Bulgaristan'dan Göç

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da iktidara gelen Alexandre Stambulisky Hükümeti zamanında (1919-1923) Bulgaristan'da yaşayan Türkler eski dönemlere nazaran rahat ve huzurlu bir ortam yakalamışlardı. Ancak, 9 Haziran 1923 tarihinde gerçekleştirilen bir darbe ile Stambulisky Hükümeti devrince Bulgaristan'da yaşayan Türklerin durumu yeniden kötüleşmeye başlamıştı⁴².

1923'deki darbeden sonra Bulgar Kralı Boris'in çeşitli girişimleri ile sık sık hükümetler değişmiştir. Bu dönemde ortaya atılan "Bulgaristan Bulgarlarıdır" parolası çerçevesindeki uygulamalar Bulgaristan Türklerini zor duruma düşürdü⁴³. Ağırlaşan siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak Türkler anavatanına doğru göç etmeye başladı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında meydana gelen bu göçü düzene sokmak, göçmenlerin gayrimenkulleri ile ilgili düzenlemeler yapmak ve azınlıkların korunmasını hükme bağlamak amacıyla Türkiye ile Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde bir Dostluk Antlaşması ve

³⁹ Arı, a.g.e., s.145.; Bu araç ve gereçlerden "Fordson" markalı 4 traktör Trakya mintikasıdaki muhacirler için alınmıştı. *BCA*, 2.7.1924/677-0.30.18.1.1/10.33.14.; S.F.6.S.T. markalı çifte kollu, tek tekerlekli ve yedek ikişer demir ucuna sahip 2.000 pulluk "Rovsak" fabrikasından pazarlık suretiyle alındı. *BCA*, 3.12.1924/1181-0.30.18.1.1/12.58.11.; U.W.5. st. SPB st. markalı 5.000 pulluk Almanya'daki "Rudsamen" fabrikasından ve 50 adet kalbur makinası "Maro" fabrikasından pazarlıkla satın alındı. *BCA*, 22.3.1925/1569-0.30.18.1.1/12.77.19. *BCA*, 30.4.1924/500-0.30.18.1.1/09.24.17.

⁴¹ Mübadillerin yerleştirildikleri iller ve sayıları hakkında geniş bilgi için Bkz: Geray a.g.e., Ek tablo : 5.

⁴² Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara 1936, s.155-156.

⁴³ Beğlân Toğrol, *112 Yıllık Göç (1878-1989)*, İstanbul 1989, s.71.

Oturma Sözleşmesi imzalandı⁴⁴. Atatürk döneminde bu antlaşma ve sözleşme oldukça dürüst bir şekilde uygulandı. Bu sayede Bulgaristan'dan Türkiye'ye düzgün bir göç akını başladı. Göçmenler hem büyük yığınlar halinde gelmedikleri, hem de taşınabilen malları ile hayvanlarını beraberlerinde getirebildikleri için Türkiye'ye yük olmamışlardı⁴⁵. Böyle olmakla birlikte bir takım aksaklıklar da yaşanmıştır. Örneğin, 1927 yılında Kırklareli'ne gelen 114 haneden ibaret muhacir gurubun Selim Giray Vakfı'na bağlı Keskinli (Mandıra) çiftliğini işgal etmeleri yüzünden ortaya çıkan hukukî mesele ancak 10 yılda çözüme kavuşturulabilmiştir⁴⁶.

1923-1933 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yıllık ortalama 10.000 kişi göç etmiştir. Bu süre zarfında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin toplam sayısı 101.507 idi⁴⁷.

1930'ların başından itibaren Bulgaristan'da gelişmeye başlayan diktatörlük eğilimlerine bağlı olarak Bulgaristan Türkleri yeniden baskı politikalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. 1933 yılında Razgrat'ta Türk mezarlığının Bulgarlar tarafından yakılması⁴⁸, Türk ileri gelenlerinin tutuklanması ve bir çok Türk gencinin takibata uğraması, Türk okullarının kapatılmaya başlaması ve Türkler aleyhinde filmlerin gösterime girmesi⁴⁹ bunlardan sadece birkaçıydı. 19 Mayıs 1934 tarihinde Bulgaristan'da faşist bir askeri darbe ile hükümet devrilmişti. Darbeden ve darbeciler arasında çıkan sürtüşmelerden yararlanan Kral Boris 1935'de askerlerin gücünü kırarak 1943'e kadar devam edecek olan diktatörlüğünü kurdu⁵⁰.

⁴⁴ Antlaşma ve Sözleşmenin metni için Bkz. Soysal a.g.e., s.253-263.; Yılmaz Altuğ, "Balkanlar'dan Anayurda Yapılan Göçler", **Bellekten**, Cilt LV, sayı: 212, Nisan 1991, s.114.; Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Hükümeti arasında başlatılmış olan görüşmelerde Türk tarafı Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılmış olan 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'ndaki azınlıklarla ilgili hükümlerin yerine Lozan Antlaşması'ndaki azınlık hukukunu savunmayı uygun bulmuştu. **BCA**, 11.3.1925/1604-Ek : 462/4-13.13.14 (1).

⁴⁵ Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türk Azınlığın Ahdi Durumu", **Türk Kültürü**, sayı: 264, Nisan 1985, s.8.

⁴⁶ Vakıf arazisini işgal etmiş olan Bulgaristan göçmenleri burada evler inşa edip ziraata başlamışlardı. Bu yüzden bunları araziden çıkartmak mümkün olamamıştır. Bunun üzerine 13.000'i peşin gerisi dört sene de dört eşit taksitte ödenmek üzere toplam 75.000 liraya çiftlik ve arazi 114 haneden ibaret muhaciriere satılmıştır. **BCA**, 15.2.1928/6197-0.30.18.1.1/27.81.12.; Daha sonra bu bedel 8n seneye taksitlendirilmiştir. Ancak çiftliğe yerleşen köylü nüfusun çoğalması ve hane adedinin artması üzerine arazi bedeli 166 haneye bölünmüştür. **BCA**, 7.9.1937/7335-0.30.18.1.1/78.77.05.

⁴⁷ Geray, a.g.e., Ek tablo : 2.

⁴⁸ Aleksandre Popovic, **Balkanlarda İslâm**, İstanbul 1995, s.81.; Osman Kılıç, **Kader Kurbanı**, Ankara 1989, s.74.

⁴⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ocak 1934.

⁵⁰ Charles-Barbara Jelavich, **History of Balkans**, Volume II, Cambridge 1991, s.92.

Bulgaristan'da 1934'te meydana gelen askerî ihtilâl ve ardından oluşan Kral diktatörlüğü dönemlerinde Türkiye'ye yönelik göçlerin yıllık oranı 10.000'den yukarıya doğru çıkmaya başlamış, 1935 ve 1938'de 20.000'i aşmıştır⁵¹.

Balkanlar'dan gelecek göçmenlerin durumunu incelemek ve elçilerimizle görüşerek gelişlerini yoluna koymak üzere Mayıs 1935'te Trakya İskân Müşaviri Hulûsi Devrimere Bulgaristan ve Romanya'ya görevlendirildi⁵².

1935 yılına kadar gelen göçmenlerin büyük bölümü Trakya'ya yerleştirilmiş olduğundan⁵³ bölgedeki sıkışıklığı önlemek ve halkı daha fazla sıkıntıya sokmamak maksadıyla 1936 yılı içerisinde Bulgaristan ve Romanya'dan gelecek olan 25.000 göçmenin Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya ve Adana vilayetlerinin muhtelif kazalarında tesbit edilen boş topraklara yerleştirilmesi 29.1.1936 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onanmıştır⁵⁴. 29.1.1936 tarihli kararnameye ek olarak 12.6.1936 tarihinde hazırlanan kararname ile 25.000 muhacirden yalnız 11.000 kişinin Konya, Yozgat, Niğde ve Kayseri vilayetleri dahilinde iskânlarının mümkün olduğu ve geriye kalan 14.000 kişiden ancak 3.500 muhacir için Çorum, Tokat, Bolu ve Bilecik vilayetlerinden toprak bulunabileceği ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak ikinci partide gelecek olan 14.000 muhacirin Tokat, Çorum, Bilecik, İçel, Aydın, Muğla, Isparta, Burdur, Manisa, Denizli, Antalya, Balıkesir, İzmir, Elâziz, Van, Muş, Diyarbakir, Ağrı, Kars ve Sivas'ı içeren 20 vilayete yerleştirelmeleri kararlaştırılmıştır⁵⁵. Göçmenlere yemeklik ve tohumluk buğday yardımı yapıldığı gibi⁵⁶ iskân işleri için 1936'da 1.7 milyon, 1937'de 2.5 milyon ve 1938 bütçesinden karşılanmak üzere 1.5 milyon toplam 3.5 milyon ve 1938 yılında da 2.270.000 lira ayrılmıştır⁵⁷.

⁵¹ Anna Krasteva, "Bulgaristan'ın Etno-Kültürel Panaromasi", *Dış Politika Dergisi*, Cilt 6, sayı: 2, Aralık 1995, s.100.; Geray, a.g.e., Ek tablo: 2.

⁵² BCA, 4.5.1935/2475-0.30.18.1.1/54.34.11.

⁵³ Bakanlar Kurulu, 1934 yılında Trakya'ya gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ve yeni gelecek olanların açıkta kalmaması için ev yapımına ve göçmenlere verilmek üzere arazi, tarım aleti ve hayvan satın alınmasına karar vermiştir. BCA, 28.4.1935/2429-0.30.18.1.1/54.32.05. ; Ayrıca göçmenlerin yerleştirilme, beslenme ve tedavi masrafları da karşılanmıştır. BCA, 19.12.1935/3711-0.30.18.1.1/60.95.17.

⁵⁴ BCA, 29.1.1936/3964-0.30.18.1.1/61.08.09.; Göçmenlere refakat etmek üzere Bulgaristan'a iki memur gönderilmiştir. BCA, 15.4.1936/4372-0.30.18.1.1/63.28.17.

⁵⁵ BCA, 12.6.1936/4810-Ek. 81/59-65.50.14.

⁵⁶ BCA, 16.6.1936/4843-0.30.18.1.1/66.52.07.

⁵⁷ BCA, 22.6.1936/4871-0.30.18.1.1/66.53.15.; 7.4.1938/8523-0.30.18.1.1/82.29.04.; 7.7.1938/9196-0.30.18.1.1/84.62.15. Bunların dışında kereste masrafları için 1937 yılında 2.100 Ley tutan 20.000 metre-mikâp kerestenin %50'sini karşılamak üzere 200.000 liralık pay ayrılmış, BCA, 2.10.1937/7460-0.30.18.1.1/79.83.09. Ayrıca

1936 yılı içerisinde Bulgaristan'dan gelen 11.730 muhacir yukarıda zikredilen vilayetlerdeki hazine arazisine yerleştirilmiştir. 1937 yılında gelen 13.490 ve 1938 yılında gelen 20.542 kişi de benzeri yöntemlerle yurdun muhtelif yerlerinde iskân edilmişlerdir.

Bulgaristan göçmenlerinin önemli bir kısmı Varna limanı üzerinden deniz yoluyla getirilmiştir. Nakliye işlemleri için yapılan mukavele gereği Kalkavan Vapur İdaresi'ne 1937 yılı Ağustos ayı içerisinde 5.607 lira karşılığı serbest döviz⁵⁸, 1938 yılının Ekim ayında 1.000, Aralık ayında da 200 olmak üzere toplam 1.200 sterlin ödenmiştir⁵⁹.

1923-1938 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 180.919 kişi göç etmiştir. Bunun yıllara göre dağılımı şu şekildedir⁶⁰:

YILLAR	GÖÇMEN SAYISI
1923-1933	101.507
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542.
TOPLAM	180.919

4. Romanya'dan Göç

Romanya Birinci Dünya Savaşı'ndan İtilaf Devletleri'nin desteğiyle çok kazançlı çıkmış ve geniş bir toprağa sahip olmuştu. Buna bağlı olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan bir müddet sonra Romenler, ülke sınırları içerisinde millî hedeflerine yönelik demografik yöntemler uygulamaya koymuşlardır. Romanya Hükümeti, Türklerin yoğun olarak yaşamakta olduğu Dobruca bölgesinin etnik yapısını değiştirmek için diğer bölgelerden getirtmiş olduğu

1938 yılında 47.316 metre-mikâp kereste imaline yarayışlı 72.793 metre-mikâp gayrimamul ağaç parasız olarak dağıtılmıştır. BCA, 23.6.1938/9097-0.30.18.1.1/83.57.17.

⁵⁸ BCA, 3.8.1937/7199-0.30.18.1.1/77.70.10. ; 26.8.1937/7323-0.30.18.1.1/78.76.13.

⁵⁹ BCA, 10.10.1938/9743-0.30.18.1.1/84.89.18. ; 17.12.1938/10057-0.30.18.1.1/85.105.8. Ayrıca 1939 yılı içerisinde Varna yoluyla getirileceği tahmin edilen 12.000 göçmenin masrafları için Kalkavan Vapur İdarcsi'ne 1.600 sterlin ödenmesi kararlaştırılmıştı. BCA, 13.9.1939/1932-0.30.18.1.1/88.89.17.

Romenleri bu bölgeye yerleştirmeye başladı. Bu işi gerçekleştirebilmek için 1924 yılında bir “Toprak Kanunu” çıkartılmıştır. Bu kanun gereğince, Dobrucalı toprak sahipleri topraklarının 1/3’ünü yeni gelecek Romen göçmenlerine terketmekle sorumlu tutuluyorlardı⁶¹. Bu kanunun uygulanma aşamasında Dobruca’da yaşamakta olan Türkler, toprak ve buna bağlı ekonomik kaynaklarının büyük bir bölümünü kaybetmişlerdir.

Toprağa dayalı bir ekonomik yapı içerisinde olan Dobruca Türkleri, Romanya Hükümeti’nin bölgeye uygulanmış olduğu ekonomik ve sosyal politikalar yüzünden önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu baskı politikaları karşısında Romanya Türkleri çareyi anavatana göç etmekte bulmuş ve 1923-1933 yılları arasında serbest göç kapsamında 33.852 kişi Türkiye’ye gelmiştir⁶². Göçlerin devam etmekte olduğu bu dönemde Lozan’dan bu yana hem soğuk seyreden⁶³ Türk-Romen ilişkilerini geliştirebilmek hem de Romanya Türkleri’nin konumunu güçlendirebilmek amacıyla iki ülke arasında 1929’da “Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi”, 18 Eylül 1930’da “Mezarlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma”⁶⁴ ve 17 Ekim 1933’de “Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması” imzalanmıştır⁶⁵.

1932 yılından itibaren bir taraftan Kutsulah adı verilen Makedonyalı Romenlerin fazla sayıda iskânı, diğer taraftan 1929 Ekonomik Krizi’nin yaratmış olduğu sıkıntı ve Türkiye’de milliyetçiliğin güçlenmesiyle gelmek isteyenlere kolaylık sağlanması⁶⁶ gibi nedenlere bağlı olarak Romanya Türkleri’nde beliren göç arzusu başlangıçta yavaş seyretmesine rağmen 1934’den itibaren hız kazanmıştır. 1934’te 16.072 kişi, 1935’te 21.162 kişi Türkiye’ye göç etmiştir⁶⁷.

1935 yılında Romanya’dan gelip Trakya Umumi Müfettişliği mıntikasındaki vilayetlere yerleştirilecek göçmenlerin beraberlerinde getirecekleri beşer metre-mikâp

⁶⁰ Geray, a.g.e., Ek tablo : 2.

⁶¹ Yaşar Nabi, a.g.e., s. 117.

⁶² Geray, a.g.e., Ek tablo: 2.

⁶³ “Türk-Romen ilişkilerinde başlangıçta belli bir seviyeye kadar karşılıklı güvensizlik vardı: Çünkü bir taraftan Türkler Romenler’in Batılılara *alet* olduğunu düşünüyorlardı, diğer taraftan Romenler de Türklerin arkasında Sovyet Rusya’nın olduğundan şüpheleniyorlardı. Kısa bir süre sonra iki konuda da netleşme başlayınca, iki devlet de kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız olarak ve ortak menfaatleri gözetenek politika yapmaya başlayacaklardır”. Mihai Maxim, “Romen Kaynakları ve Tarihçiliğinin İşığı Altında Romanya’nın Lozan Konferansı’na Katılışı”, *Renkler*, Bükreş 1995, s. 319.

⁶⁴ *Düster*, 3. Tertip, Cilt 12, Ankara 1931, s. 237-244.

⁶⁵ Soysal, a.g.e., s. 438-440.

⁶⁶ Müstecep Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 195.

kerestenin gümrük vergileri üç ay tecil edilerek yurda sokulmalarına müsaade edildi⁶⁸. Aynı yıl Romanya'nın Sarhınlar ve Deli Yusufklar köylerinden gelecek olanları kış mevsiminde açıkta bırakmamak ve bir an önce üretici duruma getirebilmek için Silivri'deki Vakıf Çeltikçi çiftliklerinin beş sene, beş eşit taksitte ve birinci taksiti peşin olmak üzere toplam 50.000 liraya göçmenlere satılmasına karar verilmiştir⁶⁹. Bu arada göçler nedeniyle göçmenlerin perişan olan malları ile ilgili bir düzenleme yapılmış ve göç işini düzene koymak için özel bir kanun yürürlüğe konulmuştur⁷⁰. 1934 yılından itibaren gerek Romanya'dan gerekse Bulgaristan'dan göçlerin hız kazanması üzerine hükümet göç işini düzene sokmak ve kayıtlarını tutmak üzere 1936 yılı baharında Bükreş ve Sofya'ya ikişer memur göndermişti⁷¹.

Göçlerin artarak devam etmesi üzerine Türkiye ile Romanya arasında 4 Eylül 1936 tarihinde Dobruca'daki Türk Halkın Göçünü Düzenleyen Mukavelename imzalanmıştır⁷².

1936 yılı içerisinde Romanya'dan 20.692 kişi Türkiye'ye göç etmiş⁷³ ve bunların Bulgaristan'dan gelen göçmenlerle birlikte Tokat, Çorum, Bilecik, İçel, Aydın, Muğla, Isparta, Burdur, Manisa, Denizli, Antalya, Balıkesir, İzmir, Elâziz, Van, Muş, Diyarbakir, Ağrı, Kars ve Sivas vilayetlerine yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır⁷⁴.

1936 tarihli Göç Antlaşması'nın işlerliğini sağlamak, takibini yapmak ve komisyonlarda çalışmak maksadıyla Türk Hükümeti 1937 ve 1938 yıllarında milletvekilleri ve hukukçulardan oluşan temsilcilerini Romanya'ya göndermiştir⁷⁵. Romanya Türklerinin göç meselesi titizlikle takip edilerek 1937 yılı içerisinde gelen 13.110 kişi ve 1938 yılı içerisinde gelen 8.832 kişi⁷⁶ yurdun çeşitli yerlerinde iskân edilmişlerdir.

Romanya göçmenleri Köstence limanı üzerinden deniz yoluyla getirilmişti. Zaman zaman vapur seferlerinde aksamalar meydana geldiğinden dolayı Köstence limanında bekleyen

⁶⁷ Geray, a.g.e., Ek tablo: 2.

⁶⁸ BCA, 27.6.1935/2922-0.30.18.1.1/56.56.18.; 27.6.1935/3321-0.30.18.1.1/58.76.17.

⁶⁹ BCA, 4.11.1935/3638-0.30.18.1.1/60.92.04.

⁷⁰ Frederick De Jong, "The Turks and Tatars in Romania", *Turcica*, t XVII, 1986, s. 172.

⁷¹ BCA, 15.4.1936/4372-0.30.18.1.1/63.28.17.

⁷² *Düster*, 3. Tertip, Cilt 18, Ankara 1937, s. 252-256.

⁷³ Geray, a.g.e., Ek tablo: 2.

⁷⁴ BCA, 12.6.1936/4810-Ek : 81/59-65.50.14.

⁷⁵ BCA, 14.5.1937/6593-0.30.18.1.1/74.40.05.; 23.7.1937/7155-0.30.18.1.1/77.68.06.; 28.9.1937/7433-

0.30.18.1.1/79.82.02.; 12.5.1938/8775-0.30.18.1.1/83.41.15.; 23.6.1938/9060-0.30.18.1.1/83.55.20.

⁷⁶ 1938 yılı içerisinde Romanya'dan kabul edilcek muhacir sayısı hükümet tarafından 12.000 kişi olarak belirlenmişti. BCA, 23.6.1938/9060-0.30.18.1.1/83.55.20.

göçmen kabilelerinin her türlü masrafı Türkiye'nin Köstence Konsolosluğu tarafından karşılanmıştır⁷⁷.

1923-1938 yılları arasında Romanya'dan Türkiye'ye 113.720 kişi göç etmiştir. Bunun yıllara göre dağılımı şöyledir⁷⁸:

YILLAR	GÖÇMEN SAYISI
1923-1933	33.852
1934	16.072
1935	21.162
1936	20.692
1937	13.110
1938	8.832
TOPLAM	113.720

5. Yugoslavya'dan Göç

1 Aralık 1918'de Balkanlar'da "1. Yugoslavya" olarak tarih sahnesine çıkan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı⁷⁹ içerisinde hükümeti ellerinde tutan Sırp-1919 yılında bütün ülkeyi kapsayacak şekilde bir toprak reformuna giriştiler⁸⁰. Ülke içerisinde toprağa bağlı olarak yaşayan Müslümanların büyük bir kısmı, toprak reformu yüzünden bir anda gelirlerinin en önemli kaynağını kaybediyor ve ekonomik çöküntünün içine girmiş oluyorlardı⁸¹.

Bir taraftan ekonomik baskılar diğer taraftan Türkiye ile Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı arasındaki siyasî gerginlik Yugoslavya'daki Türk ve Müslüman topluluklarının göçe yönelmelerine zemin oluşturmaktaydı. İki ülke arasındaki siyasî gerginliğin kaynağı Lozan Barış Konferansı'na dayanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın taraf ülkelerinden birisi olması açısından Lozan Konferansı'na katılan Yugoslavya, Barış Antlaşması'nı imzalamamıştı.

⁷⁷ BCA, 7.1.1938/7976-0.30.18.1.1/82.01.17. ; 18.3.1938/8302-0.30.18.1.1/82.18.03.

⁷⁸ Geray, a.g.e., Ek tablo: 2.

⁷⁹ Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, İstanbul 1994, s.35.

⁸⁰ Şerafettin Yüceden, "Yugoslavya Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s.1092.

Bundan dolayı Türkiye ile Yugoslavya arasındaki savaş durumu devam ediyordu. 28 Ekim ... 1925 tarihinde Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması ile iki ülke arasında var olan savaş durumu sona erdirilmiştir⁸². Bu tarihten sonra ikili ilişkiler yavaş yavaş olumlu bir seyir kazanmaya başlamıştır. Yukarıda zikretmiş olduğumuz Yugoslavya Türklerini olumsuz yönde etkileyen ve göçe sevk eden etmenlere 1928 yılında yeni bir toprak reformunun yürürlüğe konması⁸³ ve 1929 Ekonomik Buhranı eklenmiştir. Bütün bunlar Yugoslavya Türklerinin Türkiye'ye göçlerinin sebeplerini teşkil etmekteydi. 1923-1933 devresinde Yugoslavya'dan Türkiye'ye 108.179 kişi göç etmiştir⁸⁴. Türk Hükümeti muhacirlerin yol⁸⁵, iskân⁸⁶ ve iaşe masrafları⁸⁷ için değişik dönemlerde kararname çıkartarak yardımda bulunmuştur.

27 Kasım 1933'te Belgrad'da Türkiye ile Yugoslavya arasında yapılan "Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tesviye, Uzlaşma ve Tahkim Antlaşması"⁸⁸ ile siyasî ilişkiler iyi bir platforma oturtulurken; 28 Kasım 1933 tarihinde imzalanan "Mütekabil Mütalebatın Tesviyesine Müteallik Antlaşma" ile de Yugoslavya'da kalan Türk emlakı sorunu çözülmüş oldu. Buna göre; Yugoslavya Hükümeti Türk Hükümetine 17 milyon dinar tazminat ödeyecekti. Bunun 7 milyonu kredi şeklinde, 10 milyonu hazine bonusu şeklinde iki eşit taksitte ödenecekti⁸⁹.

Yugoslavya'dan alınacak olan 17 milyon dolarlık tazminattan Yugoslavya'da mal bırakmış olan göçmenlerin payını belirlemek üzere Türk Hükümeti tarafından bir komisyon oluşturulmuş⁹⁰ ve alacaklıların beyanname vermek suretiyle paradan alacakları miktarın tesbiti işlemine 1935 yılının ikinci ayından itibaren başlanmıştı⁹¹.

Türkiye ile Yugoslavya arasındaki siyasî, sosyal ve iktisadî meselelerin halledilmesi üzerine 1934 yılından itibaren göçlerde önemli miktarda azalma olmuş ve 1934-35'te yıllık ortalama 3.350 seviyesine gerilemiştir. 1936-1938 yılları arasında ise yıllık 128 kişiye kadar

⁸¹ Yaşar Nabi, a.g.e., s.195.

⁸² Soysal, a.g.e., s.248.

⁸³ Yücelden, a.g.m., s.1092.

⁸⁴ Geray, a.g.e., Ek tablo: 2

⁸⁵ BCA, 16.1.1924/140-0.30.18.1.1/8.46.3.; 8.11.1925/2742-0.30.18.1.1/16.70.17.

⁸⁶ BCA, 2.1.1927/4580-0.30.18.1.1/22.82.4.

⁸⁷ BCA, 13.4.1927/5023-0.30.18.1.1/24.23.6.

⁸⁸ Düstur, 3. Tertip, Cilt 15, s.199-207.

⁸⁹ Aynı yayın, s.187-188.

⁹⁰ BCA, 24.1.1935/1829-0.30.18.1.1/51.05.16.

inmiştir.1923-1938 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye 115.273 kişi göç etmiştir. Bunun yıllara göre dağılımı şöyledir⁹²:

YILLAR	GÖÇMEN SAYISI
1923-1933	108.179
1934	3.129
1935	3.489
1936	250
1937	65
1938	71
TOPLAM	115.273

6.Diğer Göçler

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte çeşitli ülkelerden Türkiye'ye doğru göç trafiği hız kazanmıştı. Bir taraftan Yunanistan ile yapılan Mübadele Sözleşmesi gereği 500.000'e yakın muhacirin sevk ve iskân işlemleri sürerken diğer taraftan Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerden Müslüman halkların toplu ya da dağınık bir şekilde Türkiye'ye göçleri söz konusu oldu. Bu arada mübadele dışı tutulan Batı Trakya Türkleri'nde de göç eğilimi başladı. Bu göçlerde mübadele gereği Anadolu'yu boşaltan Rumlar'ın geride bırakmış oldukları mallardan (emvâl-i metrûke) yararlanma arzusu ön plana çıkmaktaydı. Emvâl-i Metrûke'den öncelikle Yunanistan'dan gelecek mübadil göçmenler yararlanacak olduğundan dolayı gerek Yunanistan'ın mübadeleye tabi olmayan yerlerinden ve gerekse Bulgaristan'ın Batı Trakya aksamından hem belirtilen nedenden hem de bölgenin stratejik öneminden dolayı göçmen kabul edilmemesi Bakanlar Kurulu'nun 4.11.1923 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştı⁹³. Ancak, Batı Trakya'dan rastgele muhacir ve mülteci kabul edilmemesine karar verildiği tarihten önce Türkiye'ye göç edip iskân edilmiş olan muhacirlerin ve belirtilen tarihten sonra Bulgarlar'ın

⁹¹ BCA, 7.2.1935/1960-0.30.18.1.1/51.08.17.

⁹² Geray, a.g.e., Ek tablo : 2.

baskısı ve Yunanlılar'ın zulmünden dolayı firar ve iltica suretiyle gelen ve Millî Mücadele sırasında Batı Trakya'da Türkiye lehine faaliyet gösterdiklerinden dolayı "Milos" adasına sürülen ve Lozan Antlaşması'nın esir değişimi ve genel af hükümleri çerçevesinde yapılan girişimlerle kurtarılıp Edirne, Kırklareli, Gelibolu ve Tekirdağ vilayetlerine yerleştirilen aile reislerinin Batı Trakya'da kalan kadın, çocuk ve yaşlılarının Yunanistan'da bırakılması uygun görülmediğinden Türkiye'ye getirilmeleri 4.11.1923 tarih ve 9 numaralı kararnameye yapılan bir ekle 7 Aralık 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁹⁴. Bunların dışında Bulgarlar tarafından yapılan baskılar neticesinde yurtlarında barınamayacak hale gelen Batı Trakya'nın Bulgaristan kısmında yaşayan Müslümanların Türkiye'ye göçlerine 7 Aralık 1925 tarih ve 2912 numaralı kararnameye yapılan ekle müsaade edilmiştir⁹⁵.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında meydana gelen göçlerde hükümetler, Türkiye'ye göç edecek olanların ırkî durumlarını da göz önünde tutuyordu. Bu yüzden Temmuz 1923'te Sırbistan-Bulgaristan yolu ile Türkiye sınırına gelen 200 aileden oluşan 1.200 Arnavut kabul edilmemişti. Ancak, Müslüman Arnavutlar'ın, Bulgaristan sınırları içerisinde çok zor durumda kalmaları yüzünden bir defaya mahsus olmak üzere ve yurdun muhtelif yerlerine dağıtılmak şartıyla kabul edilmişlerdi⁹⁶. Bu olayın üzerinden henüz çok zaman geçmeden Arnavutluk Hükümeti muhacirlerin Arnavutluk'a nakillerini isteyince Türk Hükümeti Yunanistan'dan her gün yüzlerce muhacirin gelmekte olduğunu da hesaba katarak Arnavutların iadelerine olumlu yaklaşmıştı⁹⁷. Yine aynı şekilde Florina'nın Arnavut ırkına mensup Vitam, Ranıpal ve Rakça karyeleri ahalisinden olup Yunanistan güvenlik güçlerinin tazyiki ile mübadiller arasına karışıp Türkiye'ye gelerek Çanakkale'nin Ezine kazasına yerleşmiş olan 65 aileden oluşan 240 Arnavut geldikleri günden itibaren müstahsil duruma geçemediklerinden, mahalli adetlere ve Türk diline alışamadıklarından dolayı geri dönmek isteyince Hükümet bu duruma da olumlu yaklaşmış ve geri dönme taleplerini kabul etmiştir⁹⁸. Bunların yanında ilk önce Arnavut olduğu gerekçesiyle mübadele dışı tutulan Çamlık halkından⁹⁹ Parga kazasında yaşayanlar ve Koniçe'den Parga'ya

⁹³ BCA, 4.11.1923/9-0.30.18.1.1/08.39.09.

⁹⁴ BCA, 7.12.1925/2912-0.30.18.1.1/08.39.09.

⁹⁵ BCA, 20.3.1927/4934-0.30.18.1.1/23.18.16.

⁹⁶ BCA, 5.8.1923/2643-0.30.18.1.1/7.27.4.

⁹⁷ BCA, 11.11.1923/13-0.30.18.1.1/8.39.13.

⁹⁸ BCA, 6.5.1925/1936-0.30.18.1.1/13.30.09.

⁹⁹ BCA, 14.9.1924/882-0.30.18.1.1/11.43.18.

gelenlerin Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca yapılan inceleme neticesinde Türk oldukları anlaşılan 1.000 kadar nüfusun mübadeleye tabi olmaları kabul edilmiştir¹⁰⁰.

Arnavutlar'dan başka Macarlar'dan da 1925 yılında Türkiye'ye göç etmek isteyen bir grup çıkmıştı. Türkiye'nin Peşte elçisinin bildirdiğine göre; Türk Hükümeti'nin ve Türk milletinin himayesine güven besleyen 120 Macar çiftçi ailesi Türkiye'ye göç etme arzusunda bulunmuş, ancak Dışişleri Bakanlığı'nın mütalaası alınarak Türkiye'de ecnebi köyleri kurmaya imkân olmadığından bu istek kabul edilmemiştir¹⁰¹.

7. Sonuç

Tarihin göçle özdeşleştirdiği Balkan yarımadasından Türkiye coğrafyasına doğru göçlerde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra büyük artış olmuştur. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Balkanlarda meydana gelen siyasî olayların etkisiyle göçler devam etmiştir. Büyük çoğunluğu Türk kökenli insanlardan oluşan bu göç dalgaları, tarihî misyonunu tamamlayıp sahnedan çekilen Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin türdeş nüfus yapısına kavuşmasında önemli bir etkiye sahiptir.

1923-1938 yılları arasında resmi belgelere yansıyan şekliyle Yunanistan'dan 384.000 kişi, Bulgaristan'dan 180.919 kişi, Romanya'dan 113.723 kişi ve Yugoslavya'dan 115.273 kişi olmak üzere toplam 793.912 kişi Türkiye'ye göç etmiştir¹⁰². Göçmenler yurdun çeşitli bölgelerinde iskân edilmişlerdir. Ancak, bilgi eksikliğimize ilaveten, göçmenlerin yerleşim alanlarını terk etme, yerleşim hakkından vazgeçme ve akrabalık ilişkilerine bağlı olarak yerlerini değiştirme eğilimleri yüzünden kimin nereye, ne oranda iskân edildiğini kesin bir şekilde belirlemek zorlaşmaktadır. Tüm bunlara rağmen göçlerden en çok nasibini alan bölgenin Marmara olduğunu, ardından Ege Bölgesi'nin geldiğini; diğerlerinin Karadeniz, İç Anadolu, Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi şeklinde sıralandığını belirtmek

¹⁰⁰ BCA, 28.12.1924/1314-0.30.18.1.1/12.65.5.

¹⁰¹ BCA, 12.7.1925/2202-0.30.18.1.1/14.43.14.

¹⁰² Geray'ın eserinde ortaya çıkan bu tespit Kirişçi'nin Emniyet Genel Müdürlüğü'nden almış olduğu verilere dayanarak yapmış olduğu çalışmalarla desteklenmektedir. Ancak, Kirişçi 1923-1939 arasını baz aldığı için rakam 815.210 kişiyi bulmaktadır. Bkz. Kemal Kirişçi, "Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi", **Bilanço 1923-1938**, C.I, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.114. ; K. Kirişçi, "Post Second World War Immigration From The Balkan Countries To Turkey". Foundation For Middle East And Balkan Studies (OBİV), **Annual 1994/93-2**, s.176.

grecir. Göçmenlerin isk nında uğraş alanları ve gelmiş oldukları yörelerin iklim ve bitki örtüsü özellikleri de dikkate alınmıştı.

Göçmenler genç Türk devletinin demografik yapısına olumlu katkıda bulunduğu gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında mübadele ile giden Rumların boşaltmış olduğu iktisadî alanlarda üretim faaliyetlerinde bulunarak millî ekonomiye canlılık kazandırmışlardır.